

Arbasoak Hiribarrenen *Eskaldunak* idazlanean

TOLEDO LEZETA, Ana M.

Euskaltzain osoa eta literatura ikerketa batzordekidea.

Deustuko Unibertsitateko irakaslea

Sarrera data: 2011-II-11

Onartze data: 2011-VII-11

Eskaldunak (1853) idazlaneko lehen 1.480 bertso-lerroak aztertzen dira: euskaldunei zuzendutako hitzaurrearekin eta arbasoei buruzko berriekin Hiribarrenek osatu zituenak, hain juxtu. Orain aldi iluna gainditu eta Argien Mendea abian jartzea du xede Hiribarrenek. Horretarako, jakintza historikora eta filologikora joaz, euskaldunen arbasoen ibilbidea konstatu zuen, hauen identitatea eraikitzeke moduan. *Eskaldunak* idazlanaren idazketaren orainaldian euskaldunak ez du jasotzen bere identitatearen mailan legokeen trataera. Salaketa egin eta egoerari aurre egiten hasteko mamitzen du liburua.

Hitz gakoak: Argien Mendea, zientzia, identitatea, aurkakotasuna, bidegabekeria, salaketa.

Se analizan los primeros 1.480 versos de la obra *Eskaldunak* de Hiribarren, concretamente, los que compuso a modo de prólogo e historia de los antepasados del vasco. El objetivo que pretende alcanzar la obra es desterrar las tinieblas que caracterizan al presente y dar paso al Siglo de las Luces. Con este fin, apoyándose en la historia y la filología, relata la historia de los antepasados y construye su identidad. Estima que el tratamiento que recibe el vasco no está en consonancia con lo que sus rasgos de identidad demandan. Lo denuncia y presenta *Eskaldunak* como su aportación para superar las condiciones que observa en el presente.

Palabras clave: Siglo de las Luces, ciencia, identidad, oposición, injusticia, denuncia.

Les 1.480 premiers vers de l'oeuvre d'Hiribarren intitulée *Eskaldunak* sont étudiés ici et plus précisément ceux qu'il composa pour la préface et l'histoire des ancêtres du basque. Cet ouvrage a pour objectif d'éclairer les ténèbres de l'époque pour s'ouvrir au siècle des Lumières. S'appuyant sur l'histoire et sur la philologie, il relate l'histoire de nos ancêtres tout en construisant leur identité. Il estime que le traitement que reçoit le basque n'est pas en adéquation avec ce que requiert son identité. Il dénonce cet état de fait et présente *Eskaldunak* comme son apport pour le surmonter.

Mots-clés : Siècle des Lumières, science, identité, opposition, injustice, dénonciation.

The first 1,480 lines of verse in the book *Eskaldunak* (1853) are analysed: they were in fact the ones compiled by Hiribarren with a foreword addressing Basque speakers and providing pieces of information about their ancestors. Hiribarren's aim was to overcome the dark period and usher in the Age of Enlightenment. For this purpose he resorted to historical and philological knowledge to describe the development of the Basque people's ancestors in order to build their identity. At the time when the work *Eskaldunak* was written, the Basque people were not receiving the treatment that would correspond to the level of their identity. The book deals mostly with this denunciation and how this situation should start to be addressed.

Key Words: The Age of Enlightenment, science, identity, opposition, injustice, denunciation.

Jean Martin Hiribarrenek (1810-1866) 1853an eman zuen argitara 5428 bertso-lerroz osatutako *Euskaldunak. Iberia, Kantabria, Eskal Herriak, Eskal Herri bakhotxa eta hari darraikona*.

Izenburuan iragartzen duen bezala, giza talde jakinari buruz jardungo du: euskaldunei buruz. Azpтитuluan modu xeheagoan adieraziko du zein atal nagusiz baliatuz jorratuko duen gaia: Iberiak, Kantabriak, Euskal Herriek, Euskal Herri bakoitzak eta honi «darraikona»k osatuko dute idazlana.

Euskalduna du kantagai. Lehenik, historiara jo eta, arbasoen gorabeherak jasoko ditu. Arbasorik zaharrenengandik hasi, –Iberia–, eta hauen hurrengo direnekin jarraitu ostean, –Kantabria–, Euskal Herrietara iritsiko da. Azkenik, Euskal Herri bakoitzaz eta honi «darraikonaz» jardungo du, euskal lurralde bakoitzari eskainitako bertso-lerroen ondoren, hainbat ibai, herri, pertsona, profesio eta abarren berri emanaz.

Idazlan osoa gabe, zati bat hartuko da aztergai: 5428 bertso-lerro horietako lehen 1480 bertso-lerroen gain eraikiko da gaurko jarduna; izan ere, hitzaurreak, «Euskaldunei bi hitz hastean», eta hurrengo hiru atalek –Iberia, Kantabria, Euskal Herriak– eratuko dute azter eremua. Azter eremu horretan Hiribarrenek euskaldunen arbasoek eman zuen irudia atzemango da, euskaldunei zuzendu zien hitzaurrean egiten duen planteamenduarekin harremanetan jarri.

Hitz erditxo bat aukeraren oinarriak azaltzeko. Osotasun baten parte bat baino ez da aztertuko. Haatik, osotasun baten parte izanda ere, parteak badu autonomiarik euskaldunengana arreta biltzen duen 5428 bertso-lerrotako idazlan horretan: batetik, euskaldunen lehen aldia aztertzen duen parte da; bestetik, parte historikoa da, eta, azkenik, euskal herri guztiak batera behatzen ditu. Lehen aldian zehar egindako bidaian, gizakiaren sorrera abiapuntu hartu eta, euskaldunen jatorria Iberian jarri ostean, Kantabrietatik igaro eta, Euskal Herrietara helduko da.

Egileak berak ere eman zion autonomiarik. Parte honen azken hiru ahalpaldiak eginkizun zehatzera bideratu zituen: ordu arteko jarduna itxi eta hurrengo irekitzeko. Urratsez urrats egiten du iraganbidea:

Kantu hauk eman ditut, ibiliz larriki,
Hainitz zen unhaturen, egonez xeheki;

Jainkoak nahi badaut bizia luzatu,
Oraiko eskaldunez nahi dut mintzatu¹. (1469-1472)

Ordu arteko jarduna itxi –iraganari zegokiona– eta datorrena iragarri ostean, –orain aldiari kokatuko dena–, hurrengo bi ahapaldietan autu berria aurkeztuko du.

Laburbilduz, lehen parte legez izendatu denak, euskaldunen lehen aldiari eskainitako 1480 bertso-lerro ditu²; gainerako 3948 bertso-lerroak orain aldiari kokatzen dira. Ikuspegi diakroniko batetik, lehen aldiari begiratzen duenean, euskaldunek egindako ibilbidearen berri ematen du, euskal herritako euskaldun guztiak izanaz ardatz. Aldiz, orain aldiari begiratzen duenean, ikuspegia sinkronikoa da, baita bereziagoa ere: euskal herriren bat, ibairen bat, profesioaren bat... du neurtitzak ontzeko gai.

Beraz, aztergai izango diren bertso-lerroek hiru zutabe nagusi dituzte euskarriz: iragana, historia, euskalduna. Hortik aurrerakoek, berriz, oraina erretratatzeko bilatzen dute. Oraina erretratatzeko, Hiribarrenek jada ez dituzte fokatu euskal herri eta euskaldun guztiak batera, baizik eta multzoka edo banaka.

Honela bada, idazlanaren izenburuaren azpiztituluak aurreratutako ataletatik –*Iberia, Kantabria, Eskal Herriak, Eskal Herri bakhotxa eta hari darraikona*–, *Iberia, Kantabria, Eskal Herriak* legez aurkezten dituen atalek osatuko dute aztergaia: *Eskaldunak* idazlanaren lehen hiru atalek, hain zuzen ere. Hala eskatzen zuen gaurko jardunari jarritako izenburuak: arbasoak. Jadanik esanenez, euskaldunen arbasoak nola atzeman zituen Hiribarrenek azaltzea du xede hitzaldi honek eta, ondorioz, arbasoak diharduten bertso-lerroetara biltzen du arreta.

Arbasoak paratu zituen hitzaurrearen ondotik datozen 1408 bertso-lerroak. Bazuen motiborik lehen aldirako bidaia antolatzeko: idazlanaren

---

¹ Aipamen guztiak honako edizio honetatik egingo dira: HIRIBARREN, Jean Martin (1994): *Eskaldunak. Iberia, Kantabria, Eskal Herriak, Eskal Herri Bakhotxa eta hari darraikona*, (1. zatia), Udako Euskal Unibertsitatea, Bilbo. Patxi Altunak, Gurutze Aldabaldetrekuk eta Amaia Bonetak prestatutako edizioa da.

² Berez, 1480 bertso-lerro gabe, 1408 dira lehen aldiko gorabeherez ari direnak; izan ere, hasierako 72 bertso-lerroak idazlana aurkezteko erabiltzen ditu.

idazketaren orain aldiari atera dion erretratuak bultzatu du joandako denborak aztertzerara. Bere orain aldiaz egiten duen ebaluazioa eta garaikide dituen euskaldunak ditu gogoan Hiribarrenek lehen aldian murgiltzerakoan.

Hitzaurre modura moldatzen dituen hasierako 72 bertso-lerroetan, –«Eskaldunei bi hitz hastean»–, azalduko ditu idazlana mamitzeko izan dituen arrazoiak. Muin-muinean euskaldunek orain aldian bizi duten egoeraren aurrean dei bat zabaldu eta dei horri erantzuteko bitarteko du *Eskaldunak*. Orain aldiko ilunpeak astindu eta Argien Mendea abian jartzera deitzen du. Deia egitearekin batera lantegiari helduko dio: Hiribarrenek bere jakintza historikoa eta filologikoa isuriko ditu *Eskaldunak* liburuan Argien Mendea abian jartzeko. Jakintza historikoan eta filologikoan oinarrituz, arbasoak aurkezten dizkio euskaldun garaikideari. Historia eta filologia jakintza-alorrek bidelagun hartuta, lehen aldian zehar egindako ibilaldiak identitate jakina eratu eta berari tinko eutsi dion giza taldea erakutsi dio. Asmazioaren fruitu gabe, jakintzaren bidetik ikasitakoa da adierazten duena. Ikasi duenaren berri ematea du jomuga Hiribarrenek orain aldia itxuraldatzen hasteko.

«Eskaldunei bi hitz hastean» hitzaurre modura ondu, bertan xedea ezarri, eta xedeari erantzutera dator idazlana: lehen 72 bertso-lerro horietan orain aldiari argazkia egin, argazkiak erakutsi diona desegokitzat jo eta, ikusitako errealitatea aldatu beharra aldarrikatu ostean, gainerako 5356 bertso-lerroak aldaketa gauzatzen lagun dezaten idazten ditu. Horregatik, hitzaurre-testu harremana behatzea gomendagarria izan daitekeela uste izanaz, arbasoei eskainitako bertso-lerroak hitzaurre honen argitan aztertuko dira.

Gauzak honela, aurrenik, hitzaurrera zuzenduko da begirada, orain aldia nola dakusan atzemateko eta somatu dituen hutsuneak gainditzeko egiten duen proposamena ezagutzeko. Jarraian, arbasoek diharduten ataletara igaro eta, arbasoek eraikitako irudiaren berri emango da, hitzaurrean aitortutakoarekin duen harremana agerian jarritz.

1. Helburua: argien mendea abian jarri

Idazlanaren idazketaren orain aldian euskaldunak bizi duen egoera tamalgarriak egoera salatzea eta gainditzen joatea eskatzen dio Hiribarreni.

Zein dira, ordea, orain aldian atzematen dituen bidegabekeriak? Bat haur euskaldunak eskolan euskaraz ez ikastea da:

Haur osteak ikusi, buraso gastutan,
Urthe multzu egoten eskola handitan;
Mihi arrotz zenbeitez ikhasi mintzatzan,
Eskaraz jakin gabe kasik irakurtzen. (9-12)

Eskolan ez dute euskaraz irakurtzen ikasten: hizkuntza arrotz batek ordezkatzan du euskara. Haur euskaldunak hizkuntza arrotz batez jabe daitezen gurasoek dirua xahutu beharra deitoratzen du Hiribarrenek.

Bada beste bidegabekeriarik ere, hala nola euskaraz jakiteak ezertarako balio ez izatea:

Zenbatak jakitea eskara herriko
Ez baitute kondatzen bi arditendako! (17-18)

Jokabide bidegabeen zerrenda luzatuz doa Hiribarren. Hala, besteen balentriak noranahi zabaltzen diren bitartean, euskaldunenak ezezagunak izatea salatzen du:

Balentria bertzenak urrun hedatuak;
Eskaldun berthuteak nihon aiphatuak. (41-42)

Haurrek,

Izan direla franses errege handiak
Badakike kondatzen hekien mihiak. (13-14)

Frantses erregeak ezagunak dituzten haur euskaldunek Euskal Herriko erregeen aditzerarik ere ez dute. Gertaera agerian jarri ostean, merezi dion balorazioa erantsiko du: haur euskaldunek frantses erregeei buruzko berriak ikastea baino hobe da betiko etxeak erretzea Hiribarrenentzat.

Atzematen ari dena bidezkoa gabe bidegabekeria dela argitzeko ahalegina ere egingo du. Beste giza talde batzuetara jo, hauek nola jokatzan duten azaldu eta, jarraibide legez aurkezten ditu:

Españolek español nahi dute jakin,
Frantsesek ere franses bere arantzekin;
Zertako Eskaldunak utziren eskara,
Bilhatzeko non gasta bertzetan denbora? (21-24)

Idazlana idazten duen egunetan euskarak eta euskaldunak pairatzen duten bazterketaren kaueze ere arduratzen da: ospea galdu izanean dago gakoa. Badu erantzulerik ospea galtze horrek. Erantzulea ez dago euskaldunen artean, hauei kendu egin baitiete ospea. Galeraren jasale dira euskaldunak, galeraren eragileak, berriz:

Latin, español, edo franses jeloskorrak
Goibeldu, ahal guziz, eskaldun zaharrak;
Berak ez mintzazean, aise zen belztea. (29-31)

Orain aldiaren erradiografiak erakutsitako gabeziak gaintzeko giltza jakintza igortzeko egitekoa duen eskolan dago. Eskolak, baditu bere eskakizunak: liburua eta dirua galdegiten ditu. Liburua eta dirua jakintza eskuratzeko bitarteko ezinbestekoak dira:

Dirurik ez duenak ezin ikhas deusik,
Sosa gabe ez baita eskola fransesik;
Liburu on guzia fransesez egina;
Soseko liburu bat gabe Euskalduna! (33-36)

Jakintza eskuratzeko derrigorrezkoa den liburua baliabidean urri dabil euskalduna, sosik balio duen libururik ez daukalako. Badira euskaraz eliz liburu onak, ez ordea, kanporako egindako libururik.

Haur euskaldunak eskolan euskaraz ez ikastea, euskarari baliorik ez ematea, euskara ospea galduta egotea, euskaldunek egindako ekarriak ezezagunak izatea, eliz liburuez kanpo ganorazko libururik euskaraz ez edukitzea... erakusten dio Hiribarreni bizi duen orain aldiak.

Hitzaurrean orain aldia erretratatu ez ezik, epaitu ere egiten du: bidegabekeria hutsa da gertatzen ari dena. Baditu arrazoiak gisa horretan epaitzeko. Oinarri-oinarrian daukan arrazoa bertso-lerro bakar batera ekartzen du:

Populu guzietan lurreko lehena. (49)

Oinarri honen gain eraikiko du bere argumentazioa. Euskalduna izanik lurreko giza talderik zaharrena, ezin onar daiteke ezjakinena izatea. Herririk zaharrenari beste maila bat dagokio jakintzaren barrutian:

Ezin jasan diteke gutien jakina. (50)

Euskalduna «populu guzietan lurreko lehena» da; euskara lurrean parerik gabekoa:

O mihi ederrena, hasterik gabea,
Nork erran ez duiala lurrean pare! (19-20)

Antzinatasunean dago gakoa: horra hor euskalduna eta euskara munduan legokiekeen lekuan ez daudela salatzeako funtsezko arrazoia.

Idazlanaren idazketaren garaiko egoera erretratatu, epaitu eta, salatu ostean, irtenbideari irekitzen dio tartea. Euskaldunak deituz, irtenbidearen berri ematen die:

Iharrus, Eskaldunak, zuen ilhunbeak
Abia ordu luke argien mendeak (51-52).

Ilunpeak astindu eta Argien Mendera abiatzeko ordua da: euskaldunei zabaldutako mezuak aldi berean Hiribarrenen idazlanaren xedea jasotzen du. Desiratutako eraldaketa mamitzen laguntzea bilatzen du, bere ekarria egitea xedearen lorpenerako. Euskaldun guztiei gonbita luzatu ondoren, Hiribarren bera hasiko da ilunpetik Argien Menderako jauzia egiten. Geroko gerorako utzi gabe, deia zabaltzearekin batera berak ekiten dio lantegiari. Argien Mendea abian jartzeko, «herria, lana, berthutea» kantatzea hautatu eta osagai horiekin moldatutako liburua euskaldunen esku jarriko du.

Haur euskaldunek frantses errege handien berri badutela esana du hitzaurrean, orain, bere idazlanak Euskal Herriko erregeak ezagutzeko parada eskainiko du. Halaber, esana du, eliz liburuetatik kanpo euskaldunak ez daukala sosik balio duen libururik, orain, Hiribarreni esker, izango du. Era berean, esana du, besteen balentriak zabaldu direla eta ez horrela euskaldunaren bertuteak. Orain, *Eskaldunak* idazlanak emango du euskaldunen balentria, lan eta bertuteen berri. Euskaldunei buruzko jakintza-liburua osatu du. Guztia, noski, euskaraz.

Honenbestez, ezin jasan daiteke euskalduna ezjakinena izatea baieztatu duen bera dator orain aldiak aurkezten dion egoera gainditzera, Argien Mendea abian jartzera.

Idazlea euskalduna eta jakintsua da, orain aldiak euskalduna ezjakintasunean kokatzen duenean. Hitzaurrean barrena, zein barrutitan somatzen

ditu gabeziak Hiribarrenek? Euskarazko liburuetan, euskaraz bideratutako jakintzan, Euskal Herriari buruzko jakintzan. Juxtu liburu bat egitera doa, euskaraz jakintza igortzera doan liburua eta Euskal Herriaz diharduena.

Idazlea jakintsua da. Bere idazlana burutzeko hainbat iturri idatzitara jo du: Humboldt, Ampero, Diodoro, Silio, Moret, Estrabon, Liburu Sainduak... Beraz, iturri horiek ezagutzen ditu: ikasia da eta frantsesez gabe, euskaraz mintzo da. Honela, gainditu egiten du salatutako ekuazioa: euskalduna: ezjakina; frantsesa: jakintsua. Indarrean zegoen berdintasuna, euskalduna = ezjakina, euskaraz irakurtzen ez dakiena, zioena baliogabetzen hasten da. Hiribarren euskalduna da eta euskaraz igortzen du jakintza.

Hizkuntzalariak, historialariak, poetak... sortutako jakintza bereganatua du. Garai oso desberdinetako jakintsuek utzitako ondarearen berri du, bai oso antzinakoek egindako ekarriena, bai garaikide edo ia garaikide dituenena ere. Bere erudizioaren iturria ez dago bakarrik aspaldiko jakintsuengan; hori baino «eguneratuagoak» ditu ezaguerak. Bere egunetakoak edo ia bere egunetakoak diren Wilhelm von Humboldten (1767-1835) edo Jean Jacques Amperoren (1800-1864) lanak ere ezagutzen ditu: jakintza- mailan eguneratuta bizi da.

Hona aipatzen dituen iturri batzuk helarazi dioten irakaspenen bat.

Liburu Sainduetan ikasi du, adibidez, Babelgo dorrea eraikitzen ari zirela etorri zela hizkuntza-nahasketa eta ordu arte hizkuntza berbera hitz egiten zutela gizaki guztiek.

Diodoro Siculo historialari grekoak erakutsi dio zelten Iberiarako etorrera. Silio Italiko poeta epikoarengandik, *Punica* poema epikoaren egilearengandik, gerra punikoen gaineko berriak ez ezik, euskaldunei buruzkoren bat ere jaso du:

Siliok erakusten gizon Eskalduna,
Lehoinezko harmaden buruan emana. (529-530)

Estrabon geografo eta historialari grekoak euskaldunen arbasoei buruz esandakoak ere badakizki. Estrabonek geografiari eskainitako 17 liburukietako hirugarrena, Iberiaz diharduena, behintzat ezagutzen du.

Seneka ere ez zaio arrotza. Aitaren heriotza zela eta, Korsikako desterrutik Senekak gutun bat idatzi zion ama zuen Helviari, honen pena arintzeko asmoz. Argitara emateko prestatutako saiakera ez izan arren, argia ikusi zuen. Senekaren gutun hau Hiribarrenek bereganatu duen kultur ondarearen osagai da:

Desterrutik Senekok erraten amari
Korsek Iberiarra zutela iduri. (169-170)

Moretengandik ikasi ditu Nafarroako erregeen gorabeherak:

Moreto mintzatu da Eskaldun erregez. (1369)

Ez da harrigarria Nafarroako erresumaren kronista izan zen XVII. mendeko historialari jesuitarengana jo izana Hiribarrenek, Moretek, nola *Investigaciones históricas de las antigüedades del reino de Navarra* (1665), hala euskal populuaren hasieratik 1349 urte arteko ibilbideaz diharduen *Anales del reino de Navarra* (1684-1704) idatzita zeuzkanean.

Garaikideak dituenen artean aurkezpenik behar ez duten jakintsuak ditu bidelagun: Humboldt eta Ampero. Humboldt-ek adierazia zuen euskara zela Europako hizkuntzarik zaharrena, euskalduna zela Iberia prezeltikoko biztanleria primitiboen ordezkari linguistiko zaharrena. Beraz, Hiribarrenek, Humboldt-en teoriatan oin hartuz, esan dezake:

Balin bada oraino sinhets ez dukenik
Eskaldunen sortzea European lehenik. (189-190)

Idazlea zientziaren barrutian kokatzen da. Euskaldunei buruzko jakintza zabaltzera doa. Hitzaurrean azaltzen duen asmoak zientziaren barrutira bultzatzen du: Argien Mendea abian jartzeko ordua baldin bada, zientziak eta zientziaren erabileran zorrotzasunak izango dute zeresanik.

Izenburuan iragarri bezala, euskaldunak ditu gai. Giza talde honi buruzko zenbait baiezen eginak dituzenez hitzaurrean, baiezen horien euskarriak agerian jarri beharrean da: frogak, argumentuak eta abar eman beharrean da. Hala, «populu guzietan lurreko lehena» dela baiezteko izan badu hitzaurrea, baiezena frogatzeko leku du testua. Nahitaezkoa du baiezenaren nondik-norakoa argitzea, orain aldiko egoera salatzeke oinarri bezala hartu

duenean: populu zaharrena izateagatik irabazita lukeen mailari legokiokoen tratua ukatzen zaiola adierazia du idazlanaren abiapuntuan bertan. Horrenbestez, erakutsi egin beharko du euskalduna dela «populu guzietan lur-reko lehena», orain aldiko egoera salatzeke daukan motibo nagusia baita. Hitz batez, ilunpeak astindu eta Argien Mendea abian jartzea helburu izateak, hautatu duen gaira zientziatik hurbiltzea eskatzen dio.

Oinarri dituen zientziak historia eta filologia dira.

Hiribarrenek *Eskaldunak* idazlanaren lehen hiru ataletan, arbasoei buruz dihardutenetan, historia egin zuen eta, asmoz behintzat, historia hori modu zientifikoan egitea bilatu zuen. Zientzilariaren jarrera hartzen du gaira hurbiltzerakoan; besterik da, oso besterik izan ere, horretarako erabili zituen iturriei egun egotziko litzaiekeen «fidagarritasun-maila». Ez dago, ezta ere, alde batera uzterik, metodoen zorrotasun-mailan historiako ikaskuntzek XIX. eta XXI. mendeen artean irabazi dutena: jakin badakigu, Hiribarrenek erabilitako iturrien datuak iragazi oso estutik iragaziko lituzkeela XXI. mendeko historiak.

Zientzilari batek bezala, iturriak aipatzen ditu. Gehienetan iturriaren erreferentzia jakintsuaren izena ematera mugatzen badu ere, aipatutako jakintsua hain ezaguna ez denean, edo uste duenean hartzailarentzat hain ezaguna ez dela izango, argitasunen bat gaineratzen du oin-oharrean. Argitasuna, beti, denboraren ardatzean kokatzeko da. Esaterako, Diodororen-gana jotzen duenean testuan, oin-oharrean eransten du «Diodoro bizi zen ehun urthe Jesusez lehen» (16. or.). Berdin jokutzen du Siliorekin, Estrabonekin edo Senekorekin³.

Garaikideek edo hurbilekoek, dirudienez, ez dute datatu beharrik. Hala, Jose de Moret XVII. mendeko historialari nafarra edo Humboldt edo Ampere noizkoak diren zehaztu beharrik ez du somatu.

Dena den, behin edo behin, iturri duen jakintsuaren izena aipatzeaz gain, euskarri duen dokumentua transkriba dezake. Behin behintzat, bere baiez-

---

³ «Silio bizi zen hiru hogoita sei urthe Jesus baino lehen» (34. or.) dio egilearen oin-oharrak. Formula berbera darabil gainontzekoetan: «Estrabon bizi zen hogoita bortz urthe Jesu-Kristo gerroz» (15. or.); «Seneko bizi zen hiru urthe Jesu-Kristo baino lehen» (13. or.).

penerako erabilitako dokumentua hitzez hitz jasotzen du oin-oharrean: Garzis euskaldunen errege Burundan izendatu zutela dioen Gregorio Aita Sainduaren bulda, jatorrizko hizkuntzan, latinez, testuraten du (63-65. orr.).

Esan bezala, arbasoei eskainitako ataletan historia da oinarri duen zientzia nagusia. Historialari batek bezala gertaeren kronologia egiten du. Kronologia hori hasten da gizakiaren sorrerarekin eta Nafarroako Erregeen berri emanaz amaitzen. Hurrenkera kronologikoa gordeaz, gizakiaren sorrera abiapuntu hartu eta, Iberiaren eraketaz jardutera igarotzen da. Iberiatik Kantabriarako jauzia egin eta, azkenik, Euskal Herrian kokatzen da.

Azaldutako gertaerak denboraren ardatzean lekutzen ditu. Gizakiaren sorrerari 6000 urteko antzintasuna egosten dio; Jesukristo baino 2000 urte lehenago eraturakoa da Iberia; 3300 urte dira iberiarrak bitan banatu zirela; berrogei mende, berriz, euskalduna Pirinioetan dela⁴.

Beste hainbat gertaera ere kokatzen ditu denboraren ardatzean: 406an hedatu ziren barbaroak, VIII. mendea hastear etorri ziren afrikanok Espainiara; 616. urtean izendatu zuten Garzis⁵ errege eta abar.

Dirudenez, zehazteko premia dauka. Iturriak, gertaeren noizkotasuna... mugatzen ditu. Zehazteko premia ez datorkio «testu literarioa» egin nahi izanetik, baizik eta «testu zientifikoa» egin nahi izanetik. Literaturaren erresuma bizileku eraiki nahi izan balu zehazgabetasunari atxiki zekiokkeen; izan ere, gardentasunetik eta zehaztasunetik urrutiraturaz, iluntasunean eta anbigutasunean murgiltzeko aukera ematen zion testu poetikoa mamitzeak. Haatik, Hiribarrenen asmoa ez da testu poetikoa ontzea, testu zientifikoa baino: poesiaren kategorian gabe, zientziaren kategorian murgiltzea hautatu du hitzaurrean azaldutako xedeari erantzunaz. Ezkututzen ez duen jarrera da.

Filologiara ere jo zuen argibide bila: filologo batek bezala hitzen etimoak emango ditu. Filologia, batik bat, historia egiteko laguntzaile du. Bere inte-

⁴ Hurrenez hurren, 81-82 bertso-lerroak, 285-286 bertso-lerroak, 165-166 bertso-lerroak, 797-798 bertso-lerroak.

⁵ Hurrenez hurren, 1001-1002 bertso-lerroak, 1017-1019 bertso-lerroak, 1065-1066 bertso-lerroak.

resa ez dago ikasketa filologikoetan, baizik eta hitzei egotzitako etimologiek historia argitzeko egindako ekarrian. «Iberia», «Kantabria» eta «euskalduna» hitzen etimoak jasotzen ditu, baina etimoak zuzentzat hartzera gonbidatu gabe. Hala, Kantabriaren etimoa «Kanta Iberia»n jarri ostean, honela dio:

Kantabria ex dela kanta Iberia
 Zenbeitek errateko naski gutizia
 Ez dut nahi bortxatu nihor sinhesterat;
 Itxurak nau ekharri horren erraterat. (265-268)

Euskalduna hitzaren etimo moduan bat baino gehiago eskaintzen ditu: *esku lan dumatik* etor zitekeela adierazi izanagatik, *esku alde duena* behar bada askoren gogoko izango dela eransten du, eta *eskuda alde duma* ere aipatzera iristen da (50. or.).

Etimoen aurkezpenean erakusten duen jarrerak zientzilari legez jokatu nahi duela salatzen du; izan ere, zientzilari moduan, zorrotasun mailaren baten jabe dela adierazten duen arrastoa uzten du. Bere ezaguerak iragazi egiten ditu, batzuk ziurtzat aurkeztuz eta beste batzuk ez horrenbeste. Alderdi honetatik kritikoa da: guztiari ez dio ematen fidagarritasun-maila berbera.

Erabilitako iturriak aipatzeaz gain, iturriekin zorrotz jokatzea eskatzen zaio zientzilariari. Eskakizun honi erantzunaz, darabiltzan iturriak ebaluatu egiten ditu Hiribarrenek zorrotasun-mailaren baten jabe dela erakutsiz: ez du ziurtzat jotzen iturrietatik jaso duen guztia. Etimoez eginiko ebaluazioa lekuko.

Etimoen berri ematean gehiago egiten du ezagutzen dituela aditzera emateko, beraiek oinarri bezala hartzeko baino: ez dute fidagarritasunik. Oso bestela aurkezten du Liburu Sainduen fidagarritasuna, iturri ziurtzat baitaizka.

Baliatutako iturrietan fidagarritasunik handiena Liburu Sainduei aitortzen die. Babelgo dorrearen eraikuntzaz diharduela, dioenez:

Han arte mintzo bera guziek segitu;
 Egia horrek froga segurenak ditu:
 Nor nahik ikuskidin liburu saindutan,
 Ithurri garbienak mende guzietan. (89-92)

Oso besterik da, jakina, XXI. mendeko historialariak Liburu Sainduei egotziko liokeen fidagarritasuna, baina, hemen, Hiribarrenek erakusten duen jarrera da aztergai, ez berak mamitutako dokumentuaren zientifikotasuna.

Jarrera zientifikoari eutsiz, ziurrak diren ezaguerak soilik testuratzen dituela adierazten du:

Ez da hemen erraten deus segur ez denik. (133-136)

Ezaguerok mailakatu ere egiten ditu fidagarritasunaren ikuspuntutik. Iberiako erregeez diharduela, adibidez, honela dio:

Zaharren eran oro sinhesten badire,
Iberian errege asko izan dire.
Berosen arabera, huna pulikisko:
Ibero, Tubal, Brigo, Jubal, Horma, Beko. (273-276)

Gerio, Hispal, Hispañ, Hespero, Atala,
Sikano, Sicel, Luso, Herkul, Romo, Tesla,
Palatu, Eritreo, Habido, Gargari:
Iberiar zirela ez sopra ageri. (277-280)

Altabizkarreko guduan hil ziren gerrarien ehorz-lekuaz esandakoaz ere ez du ziurtasun handiegirik:

Han dute gero erran ehortzi zirela
Atzeman gerlariak, husturik odola
Hala bada edo ez, segur da egia
Han etzela jostatu franses gazteria. (1241-1244)

Zientziaren kategorian kokatzen dela nabarmentzeko adierazlerik ez da falta: kontatutako gertaerak denboraren ardatzean zehazten ditu, erabilitako iturriak aipatzen ditu, iturri desberdinetatik jasotakoaren fidagarritasuna epaitzen du... Liburu Sainduak iturri ziurtzat jotzen dituen Hiribarrenek, edo Humboldt eta Ampero jakintsuen esanak zimendurik hoberenak dituztela baieztan duen Hiribarrenek, ez ditu kategoria horretan kokatzen azaldu dituen etimoak edo Iberiako erregeez eman duen zerrenda, edo Altabizkarren bizitza galdu zuten gerrarien ehorz-lekuaren kokapena.

Ziurra ez den gauzarik ez duela esaten aitortzen badu eta fidagarritasunaren ikuspuntutik helarazten dituen ezagueren ebaluazioa egiten badu, asmatutako fikzioen igorle gabe, gertaera zientifikoek berri emaitzat dauka bere burua. Sendoa edo ez hain sendoa, euskarriren bat izan badu bere berbaldiak. Zerbait baztertzen badu asmaziotik edan izana da.

Jakintsuen esana oinarri hartu duenez, Hiribarren bitartekari legez aurkezten da. Besteen ahotsetik, jakintsuen ahotsetik, jasotakoa bere hitzez ematen duena da. Ahots batzuk «auctoritas» gisa dauzka. Hala gertatzen da Liburu Sainduekin ez ezik, baita Humboldt eta Anperorekin ere:

Hunbolt eta Anpero dire jakinetan;
 Sinheste har diteke hekin erranetan;
 Hainitz dute ikusi, hainitz irakurtu
 Hekin hitzak zimendu hoberenak. (141-144)

Beraz, Hiribarrenen baiezenak ez dira maitasun gartsuak edo euskaldunen autoestimua igo nahiak eragindakoa, baizik eta adituen esanetatik ikasitakoak. Haiek esandakoen berri emaile da, baina, haiek ez bezala, euskaraz adierazten ditu erdaldu jakintsuok euskaldunei eta euskarari buruz idatzitakoak.

Azken batez, besteek esandakoen igorle moduan aurkezten du bere burua: jakintsuek esandakoaren transmititzaile da. Iturriak zehazten dituen bakoitzean baiezenaren erantzukizuna nori egotzi behar zaion seinalatzen du. Aurrera baino lehen, ordea, argi dezagun Hiribarrenek ere bereganatzen duela eginkizunik: bera da iturriak hautatu dituen, bera da iturri horiek diotena iragazi duena... Bera da idazlana egituratu duena.

Euskaldunak gaitzat harturik liburu bat osatu zuen Hiribarrenek. Liburua da jakintza biltzen duen euskarria. Liburua da hitzaurrean gehien errepikatzen duen hitza: hamazortzi ahapalditatik bost ahapalditan, hirurogei eta hamabi bertso-lerroetatik zazpitan.

Liburu onak eta txarrak daude. Gogor arbuiatzen ditu liburu txarrak:

Egin dire liburu nihon den tzarrenak
 Probetxos erretzea hetan gehienak
 Suge bezala dire bizi arrosetan,
 Asiki hedatzeko gordez arimetan. (65-68)

Liburu txarren irakurleak ere gaitzesten ditu:

Arthik ordu liteke basa bisaiarat
Lehia duenari liburu tzarrerat (69-70).

Ikus daitekeenez, berebiziko errespetua dio liburuari: badaki eragiteko ahalmen ikaragarria duela. Izan ere, libururutzen dena transmititzeko asmoarekin libururutzen da: zabaltzeko eta bizi-iraupena emateko. Euskarriak iraupena ematen die bertaratutako edukiei iraungitze-datarik jarri gabe eta, ondorioz, oso bizitza luzea eskura dezake.

Hiribarren liburuaren indarrak jabetua dago: arma boteretsua da. Liburuetan jasotako edukietatik, onura nahiz kalte handiak etor daitezke. Hiribarrenek ez dakusa liburua eduki batzuen gordailu legez, baizik eta bertaratutako edukien transmititzaile legez. Horregatik, urritzat jo duen euskal liburugintzara liburu bat dakar, euskaldunei buruz ikasi duena hurrengo belaunaldien ezagueran jartzeko.

Zalantzarik gabe, liburu txarrak «suge bezala» ikusten baditu, liburuak eragin handia lor dezaketen edukiak transmititzeko daukan ahalmenarengatik da. Idazlanean zehar aipamen zehatzik ere egiten dio transmisioari. Euskaldunen lehen aldiaren berri ematetik orain aldira igaro ostean, «Eskal Herri bakhotxa eta hari darraikona»ri eskainitako ataletan, bada «Azkaine»z diharduen bertso-lerrorik. Bertso-lerro horiek, besteak beste, egile bezala bere burua aurkezteko eta paratu duen dokumentuak «geroan» izan dezakeen eginkizunari erreferentzia egiteko erabiltzen ditu:

Hirugarren apeza bizi da Bardoitzen,
Piko hauk dituela nolazpeit moldatzen,
Ustez xede onetan, nahiz herriari
Geroan kausirazi orai zer den berri. (2203-2206)

Honela bada, ilunpeak astindu eta Argien Mendea abian jartzea honako egitekoan ardatzen da: ezaguerak euskaraz transmitituko dituzten liburu onak mamitzean. Hiribarrenek berak egin zuen bezala, *Euskaldunak* idazlanaren bidez. Argien Mendera jauzia nork bere harri-koskorra ekarriaz egingo dela uste duelako edo, bere idazlaneko bertso-lerro batzuk aprobeixatuko ditu euskaldun oro «zerbait moldatzera» gonbidatzeko:

Eskaldun guzia da egun gonbidatzen
 Has dadin izpirituz zerbeiten moldatzen,
 Jakin dezaten arren gure ondokoek
 Nolako gaiak zuzten hekin arbasoek. (57-60)

Liburu bakarra ez da aski: liburuak, liburutegia osatzea eskatzen du Argien Mendeak. Horra, luzatutako gonbitak ezkuta dezakeen motiboa.

2. Arbasoak

Esan bezala, orain aldia ilunpetik ateratzea du asmo *Eskaldunak* idazlanak. Horretarako, lehenik, arbasoak aurkeztu zizkion bere garaiko eta etorkizuneko euskaldunari. Arbasoen berri emateko, jakintsuak bidelagun hartu eta, hauen esanen igorle bihurtzen da. Baina, besterengandik jasotako esanen igorle den aldetik erantzukizunez desjabetzen den Hiribarrenek, bereganatzen du beste erantzukizunik: berea da langaien aukeraketa eta langaion egituraketa. Iturriak, iturri horietatik hartuko duena... aukeratu du. Berea da, halaber, aukeratutakoaren moldaketa. Egin duen hautu bat, esaterako, honakoa da: konparazioaren erabilerara jo. Hala, berbaldi osoa ez du harrapatzen euskaldunak: beste giza talde batzuei ere leku egiten die. Hiribarrenen erabakia izan da euskaldunak beste giza talde batzuekin harremanean aurkeztea. Maiz, oposizioaz baliatuz, beste populu batzuekin erkatzen du euskalduna.

Beste populu batzuk ez bezalako ezaugarriak ditu iraganeko populu euskaldunak: gisa honetan, arbasoen identitatea mugatzen du. Identitate baten jabe izateak eta, batik bat, identitate horren nolakotasunak bidegabe bihurtzen du identitate horren jabe direnei ematen zaien tratua idazlanaren idazketaren garaian. Identitatearen nolakotasuna da salaketa egiteko Hiribarrenek daukan argumentu nagusia.

Azken batez, arbasoek diharduten atalek argumentazioa eratzen dute. Irabazia duen mailari dagokion tratua ukatu egiten zaiola euskaldunari baieztatuz hasten badu idazlana eta Argien Mendea abian jartzea baldin badu xede, ez du aski baiezpenekin: azaldu beharra dauka zein den irabazia duen maila hori. Argien Mendea abian jartzeak badu eskakizunik: ahalik eta modurik zehatzenean, zientifikoenean, azaldu eta neurtu behar da eus-

kaldunak irabazia duen maila. Horregatik bilatu du testu zientifikoa moldatzea. Argumentatu egin behar zuen zergatik idazketaren orain aldian euskaldunak ez daukan munduan merezi duen lekua. Argumentatzeko, berriz, ahalik eta euskarririk sendoenetara jo behar zuen.

Euskaraz sosik balio duen libururik ez dagoela esana duenez hitzaurrean, nekez dokumenta zitekeen euskarazko iturrietan. Euskarri sendoak erdaraz aurkitu beharko ditu. Berez, horixe egin zuen: aipatzen dituen jakintsu guztiak erdaraz idatzi zuten. Erdaraz idatzi zutenak ez ezik, atzerritarak dira guztiak Moret historialari nafarra izan ezik. Honela bada, euskaldunen arbasoak ez ditu moldatzen euskaldunek eraikitako irudiaren arabera, baizik eta erdaldunek euskaldunetz eraikitakoaren arabera. Ez da giza talde baten «autoirudia», giza talde batek bere arbasoetz eratutako irudia, baizik eta besteek eratutakoa, beste giza talde batzuk euskaldunei egotzitakoa. Badu abantailarik autoirudia baztertzeak; izan ere, «kanpotarren» esanetan oinarritzen bada, euskaldunek «kanporantz» proiektatu zuten irudia jasotzen du.

Jakina, «kanpotarren» ahotsa euskaldun batek iragazten du: Hiribarrenek. «Kanpotarren» ahotsetik iragazitakoari bere ahots propioa gehitzen dio. Besteengandik ikasitakoa kontatzeaz gain, kontatutakoa egituratzen eta ebaluatzen du. Hiribarren da euskal komunitatearen identitatea beste komunitate batzuekin harremanean aurkeztea erabaki duena, historia kontatzeaz gain komentatzea erabaki duena... Kontatu ez ezik, ebaluatu egiten du kontatzen duena, argi eta garbi dauzkan ebaluazio-irizpideen arabera. Arbasoen dohainak azaltzeak ez du bere baitan izateko arazoia. Dohainen azalpena bitarteko da euskalduna munduan kokatzeko eta legokiokoen lekua ukatu egiten zaiola ondorioztatzeko. Ahalik eta didaktikoena izatea dagokio Hiribarreni, arbasoen dohainen azalpenetik atera behar diren ondorioak atera ditzan hartzaileak. Azken finean, euskaldunaren ospe-falta bidegabekeriartzat jo duenak, ospe-falta pairatzen duen orain aldiko euskaldunari, arbasoetz harro egon daitekeela erakutsi behar dio. Jakintsuengandik ikasi duena eginkizun hau betetzeko moduan moldatu behar du.

Jadanik esan den moduan, arbasoen identitatea agerian jartzeko, oposizioa du osagai egituratzaile funtsezko: beste giza talde batzuen ezaugarriei aurka jarritz nabarmentzen ditu euskaldunen berezitasunak.

Hona euskaldunen arbasoen identitatea mugatzeko Hiribarrenek baliatu zituen oposizioak:

a) **euskalduna zaharra / erdaldunak ez hain zaharrak**

Nihork ez du munduan Eskaldun adina. (73)

Euskalduna da munduan zaharrena. Erdaldunek, ez dute halako antzinatasunik:

Populu zaharrena, hari ohorea;
Ez da haren halturan nihongo jendea;
Nihoiz, nihoiz ez galdu aita Euskaldunak;
Ondoren ondo bethi utzi erdaldunak. (77-80)

Euskalduna «Ibero seme, Kantabre zaharra» (475) da. Euskaldunen jatorria Iberian dago. Iberia, berriz, uholde nagusitik kanpo gelditutako herria da:

Urrunago gan gabe, zer da Iberia
Uholdetik lekhora hautatu herria:
Herri edo tokia hola izendatu
Populuak *berritan* zuena hautatu. (97-100)

Gizakiaren antzinatasuna sei mila urtekoa da:

Sei mila urthe badu gizonen hasteak. (81)

Mundua hasi eta 1650 urtetara izan zen uholde nagusia⁶, uholde nagusitik 440 urtetara ekin zioten Babelgo dorrea eraikitzeari⁷.

Gertaeron kronologia adierazi den moduan ezarri eta gero, 4000 urtetako antzinatasuna egosten dio euskaldunari Pirinioetan:

Pirenen bi aldetan Eskalduna sorthu,
Berrogoi mende huntan handik ez higitu. (797-798)

⁶ «Hamasei mende eta bertze erditsuan / Urezko zigorrada hedatu munduan». (83-84)

⁷ «Handik lau ehun eta berrogoi urthetan, / Gizonak eman ziren lan sopra zorotan: / Dorre bat zuten hasi, harat ihesteko, / Uholde berri zenbeit zenean hasiko». (85-88)

Miarritzera bainuak hartzera datozenak Larrun ikusi gabe nola itzul daitezkeen Parisa edo Londresa ulertezintzat jo ondoren, honela jarraitzen du:

Lau mila urthetako populu berbera,
Uste dut den ikuspen prezatu beharra. (465-466)

Euskaldunek Pirinioetan daramaten denbora ez du adierazten beti horrelako zehaztasunarekin. Bada aipu zehazgabeagorik ere:

Iberiarrek badu Pirenetan dela,
Armeniako izen bera dakharkela,
Errexki hiru mila urthe iraganik. (133-135)

Noiz edo noiz oraindik mugagabeago utzi dezake:

Urtheak Pirenetan Iberia zela. (112)

Dena den, berrogei mendetako antzinatasuna nagusitzen da. Bidenabar esanda, Hiribarrenek *Euskaldunak* idazten duen garaian hedatu samarrrik egon daitekeen antzinatasuna da. Jean Baptiste Daskonagerreren *Athekagaitzeko oihartzunak* (1870) eleberrian Hiribarrenek darabilen adierazpenaren antzekoa irakur daiteke. Larrunek «lau mila urthetako populu berbera» so egiteko aukera eskaintzen duela badio Hiribarrenek, baita *Athekagaitzeko oihartzunak* eleberriko pertsonaia nagusia den Ganix kontrabandista atxilotu nahian dabilen Burrumba kapitainak ere. Agintepean dituen soldaduak adoretzeko egiten duen mintzaldia, era honetan amaitzen du:

Soldats, vous ne faillirez pas à votre devoir; songez que du haut de ces Pyrénées quarante siècles vous contemplant⁸.

Berrogei mendez euskalduna Pirinioetan izatea «Lau mila urthetako populu berbera, / Uste dut den ikuspen prezatu beharra» esanaz baloratzen duen Hiribarrenengandik ez dabil urruti Daskonagerrek sortutako Burrumba pertsonaia. Bi idazle lapurtarengan, –batik bat Daskonagerreregan, noski– Napoleon Bonapartek Egipton Piramideetako Batailan erabilitako

⁸ Dasconaguerre, Jean Baptiste, 1990, *Athekagaitzeko oihartzunak*, Klasikoak Saila, Elkar, Donostia, 83. or. Ander Lakarrak prestatutako edizioa.

esaldi ospetsuaren oihartzuna atzematen da. Agintepean zituen soldaduak adoretzeko egin mintzaldia gisa honetan bukatu omen zuen Bonapartek:

Songez que du haut de ces monuments quarante siècles vous contemplent.

Digresioa itxi eta harira itzuliz: euskaldunaren berrogei mendetako antzinatasunetik urrun dira giza talderik gehienak. Babelgo dorrearen eraikuntzan sortutako hizkuntza-nahasketaz gero, mila herri suntsitu dira:

Banatu behar izan alde orotarat,
Suntsitu diren mila herri egiterat. (95-96)

Herri frantsesak 1500 urte ere ez ditu:

Hamabortz ehun urthe doiean duela,
Munduan nihork jakin Franesik bazela. (125-126)

«Liburu on guzia fransesez egina» (35) dela edo haur euskaldunek badakitelatela «Izan direla franses errege handiak» (13) hitzaurrean esana du. Baita giza talde baten ospea honen antzinatasunari uztartua ere. Honenbestez, bidegabekeria agerikoa da: 4000 / 1500 urteen arteko kontrasteak salatzen du.

b) **Hizkuntza ahaiderik gabea / ahaideak dituzten hizkuntzak**

Gainerako hizkuntzei aurka jarritz, euskaldunen hizkuntzaren antzinatasuna eta berezitasuna azpimarratzen du:

Eskaldunen mintzoa, arras berezia,
Ez liteke zerutik atzo eroria;
Aldeko mihitarik batere iduri;
Zein zeinen ume diren hek orok ageri. (185-188)

c) **Aita duena / Aitarik gabekoa**

Herri zaharrek Aita bat izan dute gidari, ez horrela berriek. Hitzaurrean dioenez, herri orengan lotsa eragiten du jatorria ez ezagutzeak:

Populu guzientzat ahalke handia
Aitetan ez kaustea bere gidaria:
Atzo sorthu direnei hori da gerthatzen,
Nihork ez duelakotz ethorkiz argitzen. (45-48)

Euskaldunak, erdaldunak ez bezala, ez du inoiz Aita galdu:

Nihoiz, nihoiz ez galdu aita Eskaldunak
Ondoren ondo bethi utzi erdaldunak. (79-80)

Herri zaharrek Aita dute; berriek ez dute Aitarik ezagutzen. Euskalduna gainontzeko populuengandik bereizten duen ezaugarria da:

Pirenen inguruan eta non nahi den,
Populuek iduri atzoko haurriden;
Kokotsean bizarra doi-doia sorthua;
Bere aiten izena ez ezagutua. (121-124)

d) **Populu nahasi gabekoa / nahasitako populuak**

Euskalduna inoiz ez da nahasi:

Herriko hazitarik
Gorphutzak orraturik,
Eskaldun berritu,
Bethi bera gelditu,
Nihoiz ez nahastatu:
Garbi Euskalduna,
Munduko lehena! (385-391)

Ez da beste horrenbeste gertatu Europako populuekin:

Hainitz gerlek Europa, hiru mila urthez,
Gorritu izan dute odolezko gaiez.
Nork izenda populu han sarthu direnak,
Nahasdura itsusi iragan direnak? (413-416)

Populu zaharra, Aita duena, nahasi gabekoa eta, honenbestez, odol garbikoa da euskalduna. Aitzitik, berriak diren populuek, ez dute ezagutzen Aitaren izenik: nahasi egin direlako sasikumeak dirudite. Elkarri hertsiki loturik dagoen ezaugarri-multzo honek gainontzeko populuengandik bereizten du populu euskalduna:

Nihork ez du munduan Eskaldun adina;
Bakharra da mendetan bera egon dena;
Nahastean bertzeak bere pasaietan,
Odola hark du garbi beiratu zainetan. (73-76)

Zaharra, Aita duena, nahasi gabekoa, zaharraren zaharrez odol garbikoa
den euskaldunaren aurrean, Europako jendea, sasikumeen antzera Aitarik
aurkitu ez duena, berria, berriaren berriz odol garbia duena da:

Europako jendea betantsu agertu;
Bastarten iduriko, aitarik ez kaustu. (127-128)

Ez dire bathaiatu etxen izenekin;
Guziak sorthu dire larru berriekin:
Rusiano, Alaman, Franses, Españolak;
Nahi bezin garbiak dauzkaten odolak. (129-132)

Euskaldunen artean, berriz, ez dago sasikumerik:

Ez da oraino hil Eskaldun odola,
(...)
Oinen peko alkhia aitekin duela,
Haren haurren artean bastartik ez dela. (801-804)

Bere ahaleginari esker lortu du euskaldunak nahasketa saihestea:

Zeltek egin gerletan
Menderik gorenetan,
Ez nihoiz etsitu;
Sobra zenean hestu,
Menditarat ihestu:
Gal lezake asko,
Balitz nahastuko. (399-405)

Aurre egin die etorri zaizkion etsaiei:

Erromak, nausitzean, Kartago hondatu;
Eskalduna hargatik lehengo gelditu,
Nahiz bethi etsaia zitzaion ethorri
Haren odol goriaz iduri egarri. (557-560)

Ausarki defendatu ditu mugarriak eraso dutenean:

Lehoin errabiatu bi hoiien erdian,
Eskaldun aita bizi bere Kantabrian;
Hartu zituen harmak, bainan ez herritan;
Bere etxei zioten kontu mugarritan. (525-528)

Etsaiek beraiek behin baino gehiagotan aitortu diote euskaldunari uzta-
rriak arbuiatzeko erakutsi duen kemena:

Haren etsaiek dute ez behin aithortu,
Pare gabeko zela mendetan agertu;
Hura hekin begitan gerlari lehoina,
Nihoren uztarririk jasan etzuen. (677-680)

Ondorioz, burujabetasuna gorde du bere ibilbidean:

Franses eta Español dutela inguru
Euskaldunak jokatzen bethi bere buru. (453-454)

Beraz, euskaldunak nahasi gabekoa izatea ez dio zorteari zor, baizik eta
ahaleginari: menderatzera etorri zirenei ausarki aurre eginez irabazitako be-
rezitasuna du.

e) **Jainko bakar bat gurtu / idoloak gurtu**

Euskaldunak Jaungoikoa gurtu du beti:

Populu eskalduna, biziz berezia,
Gutirekin mintzoaz harturik aria,
Sinhets nezake aise ez dela itsutu,
Jaungoikoa duela bethi adoratu. (841-844)

Noizbait egingo zuen gaiztakeriaren bat, beti on ez baita egiten, baina
Jainko bakarrari zuzendu dizkio eskariak:

Gaizkia egin zuken, aise da sinhesten
Orai ere guti da bethi on egoten;
Bainan Jainko bat baizik hark ez ezagutu;
Bere beharrak hari mendetan galdetu. (869-872)

Beste populuetan, berriz, idoloak nagusitu dira:

Bertze populuetan nausitu idolak. (881)

Euskaldunak Jaungoikoa bakarrik gurtu badu, nahasi ez izanari esker da.
Burujaetasuna gorde izanari esker, hain zuzen ere:

Haren Jainko izena aski da lekhuko,
Ez duela bertzerik izan goragoko;

Hura zen patriarken jaon lazgarria,
Pirenen sinhestean nihoiz ez berria. (873-876)

Ondoren ondo haurrei irakutsi aitek;
Ezin ahantzarazi populu nahastek,
Ez denaz geroz nihor nausitu mendetan,
Hek tieso beiratu mendi, haranetan. (877-880)

Azken batez, euskal giza taldearen antzinatasunak eta burujabetasuna inoiz ez galdu izanak erabakitzen dituzte gainerako ezaugarriak: horregatik da Aita duena, nahasi gabea, zaharraren zaharrez odol garbikoa, Jainko bakar bat gurtu duena, ahaidetik gabeko hizkuntzaren jabea. Bereztasun-multzo honek zedarritzen du euskal giza taldea, ez baita munduan giza talderik bereztasun-multzo honen eramaile denik: giza talde ororengandik desberdintzen du. Beraz, euskal populuak badu beste populuak ez bezalako identitatea, bere berea duen identitatea.

Jakintsuen eskutik euskaldunen historiara egin duen bidaiak munduko giza talde guztiengandik bereizten den giza taldea aurkitzeko parada eman dio Hiribarreni. Bidaia horri forma ematerakoan, Hiribarrenek ez du etsiko euskalduna gainontzeko giza taldeekiko harremanean definitze soilean. Harreman horren berri emateko hautatu dituen item-ak ebaluatu giten ditu.

Hiribarrenek badu ebaluazio-irizpiderik. Erabili dituen item-en arabera, bereak eta bereak bakarrik diren ezaugarri-multzo batek karakterizatzen du euskalduna. Nola Hiribarrenek bereztasun-multzo horren jabe izateari ematen dion baliorik gorenena, gainontzeko giza taldeen balorazioa baliorik eskasenean gelditzen da. Ondorioz, euskal giza taldea da munduan merezi-mendurik handienak dituen.

Muin-muinean Hiribarrenen ebaluazio-irizpideetan aldaketarik ezari atxikitzen zaio baliorik gorenena. Euskalduna populurik zaharrena eta mendetako ibilbidean hastapenei eutsi diena da: hizkuntza eta sinesmen berbera gorde du. Aldaketarik eza hobesten duela oso agerikoa da: arbasoen azterketari eskainitako bertso-lerroetatik ateratzen den ondorioa da.

Beraz, aldaketarik eza / aldaketa ardatzera bildu duelarik giza talde baten ospea neurtzeko irizpidea, garbi dago zein giza taldek merezia duen mun-

duan osperik handiena. Osperik handiena merezi duen giza taldearekin bigabeki jokatzeko ari da *Eskaldunak* idazlanaren idazketaren orain aldia: nola liteke haur euskaldunek euskaraz irakurtzen ia jakin gabe mintzaira arrotzak ikasi beharra? Nola liteke haur euskaldunek frantses errege handien berri izatea frantsesek 1500 urteko antzinatasuna ere ez dutenean? Nola liteke liburu on guztia frantsesez egin egotea eta euskaraz sosik balio duen libururik ez egotea, frantsesa, beste hizkuntza baten ume baino ez denean?... Salaketaren oinarria bistakoa da.

Argien Mendea abian jartzeko jakintsuak iturri legez hartuz eta modu zientifikoan planteatuz *Eskaldunak* idazlaneko parte historikoa, ezaguera batzuk transmititzea bilatzen du. Lantegi horretan, kontatutakoa ebaluatzeko irizpideak ezartzeko eginkizuna bereganatuz, euskaldunak egoera bidegabea pairatzen duela jakinarazten du Hiribarrenek.